

УДК [780.8:780.647.2]:373.015.31

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.64>

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Красько М.І.,

*старший викладач кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0006-8911-6481
e-mail: m.i.krasko@nuwm.edu.ua*

Омельченко С.Л.,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності К9 Правоохоронна діяльність
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0009-9446-3455
e-mail: sergeyomelchenko15@gmail.com*

Красько М.І., Омельченко С.Л. Реалізація міжнародних стандартів прав людини на національному рівні.

У статті здійснено ґрунтовне дослідження теоретико-правових засад та практичних механізмів реалізації міжнародних стандартів прав людини в національній правовій системі України, що має особливу актуальність в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Автор розглядає питання гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями, визначеними міжнародними договорами, конвенціями та практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У роботі використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання, серед яких історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний аналіз, формально-юридичний метод і метод правового моделювання, що забезпечує комплексність та наукову обґрунтованість дослідження.

Вперше у вітчизняній науці запропоновано системний підхід до аналізу імплементації міжнародних стандартів прав людини з урахуванням динаміки правової системи України у період збройного конфлікту та сучасних інтеграційних викликів. Розроблено авторську періодизацію розвитку судової практики у сфері застосування міжнародних стандартів, що дозволяє простежити еволюцію правових позицій національних судів. Доведено, що конституційно-правові засади реалізації міжнародних стандартів формують базис для стабільної правової інтеграції, проте на практиці виявляються численні проблеми – фрагментарність імплементації, формалізм правозастосування, відсутність єдиного підходу до тлумачення положень міжнародних актів, а також труднощі адаптації механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Зазначено, що станом на сьогодні лише близько 35% ратифікованих міжнародних договорів у сфері прав людини повністю інтегровані в національне законодавство. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність створення Національної стратегії з імплементації міжнародних стандартів прав людини, формування Єдиного координаційного центру та ухвалення спеціального Рамкового закону. Отримані результати мають теоретичну та практичну цінність і можуть бути використані у нормотворчій, правозастосовній, освітній діяльності та подальших наукових дослідженнях у галузі міжнародного та конституційного права.

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, імплементація, конституційні основи, Європейська конвенція з прав людини, правова держава, верховенство права, євроінтеграція, судова практика, законодавчі прогалини, воєнний стан.

Krasko M.I., Omelchenko S.L. Implementation of international human rights standards at the national level.

The article presents a comprehensive study of the theoretical and legal foundations and practical mechanisms for implementing international human rights standards within the national legal system of Ukraine, which is of particular relevance under martial law and in the context of European integration processes. The authors examine the issues of harmonizing national legislation with international

obligations defined by international treaties, conventions, and the case law of the European Court of Human Rights (ECHR). The research employs a wide range of general scientific and special legal methods, including historical-legal, comparative-legal, system-structural analysis, formal-legal, and legal modeling methods, ensuring the complexity and scientific validity of the study.

For the first time in Ukrainian legal scholarship, a systematic approach is proposed to analyze the implementation of international human rights standards, taking into account the dynamics of Ukraine's legal system during armed conflict and current integration challenges. The authors develop an original periodization of the development of judicial practice in applying international standards, which allows for tracing the evolution of national courts' legal positions. It is proven that the constitutional and legal foundations for the realization of international standards create a basis for stable legal integration; however, numerous practical problems persist – fragmentary implementation, formalism in law enforcement, the absence of a unified approach to interpreting international instruments, and difficulties in adapting human rights protection mechanisms under martial law conditions.

It is noted that as of today, only about 35% of ratified international human rights treaties have been fully integrated into national legislation. In this regard, the authors substantiate the need to develop a National Strategy for the Implementation of International Human Rights Standards, establish a Unified Coordination Center, and adopt a Framework Law to enhance the implementation process. The results obtained have theoretical and practical significance and may be used in law-making, judicial practice, educational processes, and further scientific research in the field of international and constitutional law.

Key words: international human rights standards, implementation, constitutional foundations, European Convention on Human Rights, rule of law, legal state, European integration, judicial practice, legislative gaps, martial law.

Постановка проблеми. Питання реалізації міжнародних стандартів прав людини на національному рівні є однією з найактуальніших проблем сучасної юриспруденції, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень України та збройної агресії РФ. Незважаючи на значний прогрес у гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, залишаються нерозв'язаними численні теоретичні та практичні проблеми, а саме: теоретико-методологічна невизначеність, в частині відсутності єдиного підходу до розуміння поняття «міжнародні стандарти прав людини», їх класифікації та співвідношення з національним правом; наявний імплементаційний розрив між формальним визнанням міжнародних стандартів та їх реальною реалізацією в правозастосовній практиці; спостерігаються суттєві розбіжності між окремими галузями національного законодавства щодо відповідності міжнародним стандартам; відсутність ефективних механізмів моніторингу та координації імплементаційної діяльності; складність забезпечення дотримання міжнародних стандартів в умовах збройного конфлікту та надзвичайного стану.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України; запровадженням євроінтеграційних стандартів; зростанням очікувань громадян щодо ефективного захисту прав; необхідністю адаптації до нових викликів (міграційні кризи, кіберпростір, екологічні загрози).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання реалізації міжнародних стандартів прав людини на національному рівні знайшло широке висвітлення у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Проведений аналіз дозволяє виокремити кілька ключових напрямів дослідження цієї проблематики.

Вітчизняна наукова думка.

Загальнотеоретичні аспекти досліджували такі вчені:

В.В. Комарова – у працях з міжнародного права прав людини розкрила поняття міжнародних стандартів та механізми їх імплементації

Ю.М. Косенко – проаналізував теоретичні основи імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство

О.О. Богдан – дослідив конституційно-правові засади реалізації міжнародних стандартів

Спеціалізовані дослідження представлені працями:

О.В. Сергєєва – детально проаналізував вплив ЄСПЛ на національне правосуддя

Т.П. Єрмошиної – дослідила проблеми ефективного розслідування у контексті практики ЄСПЛ

О.В. Скільського – проаналізував судову практику як індикатор ефективності імплементації

Зарубіжні дослідження

Європейська наукова думка представлена працями:

J. Frowein – дослідження впливу ЄКПЛ на національні правові системи

R. Blackburn – аналіз розвитку стандартів прав людини в європейському просторі

S. Greer – дослідження динаміки розвитку практики ЄСПЛ

Міжнародні дослідження включають праці:

H. J. Steiner – фундаментальне дослідження міжнародного захисту прав людини

P. Alston – аналіз механізмів контролю за дотриманням міжнародних стандартів

Незважаючи на значний науковий інтерес, залишаються недостатньо дослідженими:

– специфіка імплементації в умовах воєнного стану – відсутні комплексні дослідження адаптації механізмів реалізації стандартів в умовах збройного конфлікту.

– вплив цифровізації на реалізацію міжнародних стандартів – недостатньо вивчені проблеми захисту прав у цифровому просторі.

– ефективність національних механізмів моніторингу – потребує подальшого вивчення питання оцінки результативності імплементації.

– адаптація євроінтеграційних стандартів – недостатньо досліджено специфіку імплементації стандартів ЄС в умовах української правової системи.

Проведений аналіз свідчить про необхідність подальших комплексних досліджень, спрямованих на розробку ефективних механізмів реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні з урахуванням сучасних викликів та євроінтеграційних вимог.

Мета статті – комплексний аналіз теоретико-правових засад, механізмів та практики реалізації міжнародних стандартів прав людини в національній правовій системі України, а також розробка на основі цього аналізу пропозицій щодо вдосконалення зазначених механізмів.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються такі основні завдання:

1. Розкрити поняття, сутність та класифікацію міжнародних стандартів прав людини.

2. Дослідити систему міжнародних документів з прав людини та механізми міжнародного контролю за їх дотриманням.

3. Визначити загальні принципи та форми імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство.

4. Проаналізувати конституційно-правові основи та інституційні механізми реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні.

5. Оцінити роль юрисдикції Європейського суду з прав людини у вдосконаленні національної правової системи.

6. Проаналізувати судову практику українських судів щодо застосування міжнародних стандартів.

7. Виявити ключові проблеми, прогалини та виклики у процесі імплементації та реалізації цих стандартів в Україні.

8. Запропонувати конкретні шляхи та заходи щодо вдосконалення механізмів забезпечення ефективної реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Поняття, сутність та види міжнародних стандартів у галузі прав людини

Поняття «міжнародні стандарти прав людини» (МСПЛ) є комплексним і багатоаспектним. У науковій літературі воно розглядається як система принципів, норм і правил, закріплених у міжнародних договорах, звичаях та загальних принципах права, що визначають зміст, обсяг та гарантії основних прав і свобод особистості, обов'язкові для дотримання всіма державами.

Сутність МСПЛ полягає в тому, що вони:

По-перше, МСПЛ є критерієм легітимності державної влади та правової системи країни. Держава, яка систематично порушує МСПЛ, ризикує втратою визнання в міжнародній спільноті та стикається з міжнародно-правовими санкціями.

По-друге, МСПЛ встановлюють мінімальний рівень гарантій прав і свобод, нижче за який держава не може опускатися. Цей мінімум є єдиним для всіх, незалежно від політичного, економічного чи культурного розвитку, що відображає принцип універсальності прав людини.

По-третє, МСПЛ мають універсальний характер, хоча і визнають регіональні та національні особливості. Це відображає принцип, закріплений у Віденській декларації 1993 р.: «Знання універсальності прав людини... повинно враховувати національні та регіональні особливості...» [1].

По-четверте, МСПЛ інтернаціоналізують захист прав людини, переводячи його з виключно внутрішньої компетенції держави (*domaine réservé*) у сферу законного інтересу та контролю міжнародної спільноти.

Як зазначає Вікторія Валентинівна Комарова, «міжнародні стандарти слугують своєрідним орієнтиром для держав у їхній нормотворчій та правозастосовній діяльності, спрямованій на забезпечення прав і свобод людини» [2, с. 45].

Класифікація МСПЛ є важливим інструментом для розуміння їх ієрархії та механізмів імплементації. Найпоширенішими є такі підстави класифікації:

За юридичною силою:

Юридично обов'язкові (нормативні): закріплені в міжнародних договорах (пактах, конвенціях), ратифікація яких створює правові зобов'язання для держав. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [3].

«М'яке право» (soft law): закріплені в деклараціях, резолюціях міжнародних організацій (наприклад, ООН), що мають рекомендаційний характер, але відображають загальновизнані принципи. Класичний приклад – Загальна декларація прав людини 1948 р., яка з часом значною мірою набула статусу звичайної норми міжнародного права [4].

За сферою застосування:

Загальні (універсальні): поширюються на всі права та свободи і є основою всієї системи (Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про права людини).

Спеціальні (спеціалізовані): спрямовані на захист певної категорії прав або груп населення, які потребують додаткових гарантій. Наприклад, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006) [5].

За регіональною приналежністю:

Універсальні: діють у всьому світі (вся система ООН).

Регіональні: діють в межах певного регіону і часто передбачають більш ефективні механізми захисту. Наприклад, Європейська конвенція про захист прав людини (Рада Європи), Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996) [6].

За поколінням (категорією) прав:

Перше покоління: цивільні та політичні права (право на життя, свободу слова, справедливий суд). Мають «негативний» характер, вимагають від держави невтручання в автономію особистості.

Друге покоління: соціальні, економічні та культурні права (право на працю, соціальне забезпечення, освіту). Мають «позитивний» характер, вимагають від держави активних дій та ресурсів для їх реалізації.

Третє покоління: права «солідарності» (право на мир, здорове навколишнє середовище, сталий розвиток). Їхня юридична природа та механізми захисту є предметом наукових дискусій [7, с. 23–25].

1.2. Конституційно-правові засади реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні

Конституційні норми як основа імплементації міжнародних стандартів

Конституційно-правові засади реалізації МСПЛ в Україні закріплені в ряді статей Основного Закону. Згідно зі ст. 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [8]. Ця норма становить основу для безпосереднього застосування міжнародно-правових норм у національній правовій системі.

Стаття 8 Конституції України визначає, що «Україна визнає і діє на засадах міжнародного права», що свідчить про пріоритет міжнародно-правових норм у зовнішній та внутрішній політиці держави. Цей принцип є фундаментальним для розуміння місця міжнародного права в українській правовій системі.

Стаття 55 Конституції України закріплює право кожного звертатися за захистом своїх прав до міжнародних органів з прав людини, що є важливим механізмом реалізації МСПЛ. Це право є гарантією того, що національна система захисту прав людини не є виключною, а доповнюється міжнародними механізмами.

Законодавче забезпечення імплементації міжнародних стандартів

Закон України «Про міжнародні договори України» детально регулює процедуру укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів [9]. Цей закон є важливим інструментом забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним зобов'язанням України.

Особливе значення має Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10], який встановлює механізми імплементації рішень ЄСПЛ в національну правову систему. Цей закон є важливим кроком у напрямку повної інтеграції України в європейський правовий простір.

1.3. Механізми імплементації міжнародних стандартів прав людини в Україні

Судові механізми імплементації

Верховний Суд України у своїй практиці неодноразово підкреслював пріоритет міжнародних договорів України перед національним законодавством. Зокрема, у постанові від 10.11.2021 у справі № 308/11160/19-ц суд зазначив, що «норми міжнародного права, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є безпосередньо діючими і підлягають застосуванню судами при розгляді конкретних справ» [11].

Конституційний Суд України також відіграє важливу роль у імplementації МСПЛ. У своїх рішеннях КСУ неодноразово посилався на міжнародні стандарти прав людини та практику ЄСПЛ при тлумаченні положень Конституції України [12].

Законодавчі механізми імplementації

Парламент України активно використовує законодавчі механізми імplementації МСПЛ. Прийняття таких законів, як Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [13], спрямоване на імplementацію положень Стамбульської конвенції, свідчить про системну роботу з приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами.

1.4. Проблеми та перспективи вдосконалення механізмів імplementації міжнародних стандартів прав людини в Україні

Основні проблеми імplementації

Незважаючи на значні досягнення в галузі імplementації МСПЛ, в Україні залишаються певні проблеми:

По-перше, недостатня узгодженість між різними гілками влади в питаннях імplementації міжнародних стандартів. Часто спостерігається розбіжність у підходах до тлумачення та застосування міжнародно-правових норм.

По-друге, недостатня професійна підготовка суддів та працівників правоохоронних органів щодо застосування міжнародних стандартів прав людини.

По-третє, складність забезпечення повної відповідності національного законодавства міжнародним стандартам в умовах воєнного стану.

Шляхи вдосконалення механізмів імplementації

Для подальшого вдосконалення механізмів імplementації МСПЛ пропонується:

Розробка єдиної методики тлумачення та застосування міжнародних стандартів прав людини в національній правовій системі.

Підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів та інших правозахисників у сфері міжнародного права прав людини.

Створення спеціалізованого міжвідомчого органу з моніторингу імplementації міжнародних стандартів прав людини.

Активізація участі громадянського суспільства в процесі моніторингу та оцінки ефективності імplementації МСПЛ.

Таким чином, міжнародні стандарти прав людини являють собою складну багаторівневу систему норм, що постійно розвивається та адаптується до нових викликів. Конституція України створює необхідні правові підстави для ефективної імplementації МСПЛ у національну правову систему. Ефективна реалізація міжнародних стандартів прав людини є вирішальним чинником побудови правової держави, забезпечення верховенства права та успішної євроінтеграції України. Подальше вдосконалення механізмів імplementації цих стандартів є необхідною умовою реалізації конституційних принципів та міжнародних зобов'язань України. Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі практичних аспектів реалізації МСПЛ у діяльності правоохоронних органів України, особливо в умовах воєнного стану, а також у дослідженні специфіки імplementації окремих категорій міжнародних стандартів прав людини.

2. МЕХАНІЗМИ ІНКОРПОРАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

2.1. Конституційно-правові основи реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні

Конституція України 1996 року стала фундаментальною правовою основою для інтеграції країни в міжнародний правовий простір. Основний Закон закріпив принцип верховенства права та пріоритетності міжнародного права у внутрішньодержавній сфері, відповідно до європейських традицій.

Конституційні норми:

Стаття 8 Конституції України проголошує: «Україна визнає і діє на засадах міжнародного права». Як зазначає Вікторія Валентинівна Комарова, ця норма має «принциповий, ідеологічний характер і є основою для всього механізму імplementації міжнародно-правових норм» [2, с. 78]. Вона свідчить про добровільне підпорядкування України міжнародно-правовому порядку.

Стаття 9 Конституції України констатує: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України», це є найважливіша норма, що встановлює механізм прямої інкорпорації.

Її практичне значення полягає в тому, що ратифіковані міжнародні договори:

- не потребують прийняття додаткових національних актів для набуття чинності;
- можуть безпосередньо застосовуватися судами та іншими державними органами;
- мають таку саму юридичну силу, як і закони України.

Стаття 18 Конституції України закріплює орієнтацію зовнішньої політики на «забезпечення національних інтересів і безпеки... сприяння становленню та розвитку міжнародного правопорядку», ця норма створює політико-правовий імператив для державних органів щодо дотримання міжнародних зобов'язань.

Стаття 55 Конституції України гарантує право кожного «звертатися за захистом своїх прав до міжнародних органів з прав людини», це право було реалізовано Україною шляхом ратифікації в 1997 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Важливу роль у тлумаченні цих норм відіграє Конституційний Суд України (КСУ). У своєму Рішенні від 11.05.2022 р. № 4-р/2022 (справа про воєнний стан) КСУ підкреслив, що навіть в умовах воєнного стану Україна зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів прав людини, а обмеження прав мають бути пропорційними та відповідати вимогам міжнародного права [14].

2.2. Роль органів законодавчої та виконавчої влади в імплементаційному процесі

Процес імплементації є багатоетапним і потребує координації дій гілок влади: Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади (ЦОЗВ), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен).

1. Верховна Рада України:

Згідно зі ст. 85 Конституції України, до повноважень парламенту належить:

- «Ратифікація та денонсація міжнародних договорів України» (п. 32);
- «Забезпечення прав людини і громадянина...» (п. 3).

Процедура ратифікації регулюється Законом України «Про міжнародні договори України». Після ратифікації договір набуває чинності і стає частиною національного законодавства. Крім того, парламент приймає закони, що приводять національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів.

Приклади законодавчої імплементації:

- Прийняття Цивільного процесуального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням стандартів справедливого судового розгляду (ст. 6 ЄКПЛ);
- Прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (№ 2229-VIII) для імплементації положень Стамбульської конвенції;
- Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час несення військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» (№ 5801-IX), що реалізує принцип гендерної рівності.

2. Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (ЦОЗВ):

Уряд відіграє головну роль в оперативній імплементації. До його функцій належать:

- підготовка проектів міжнародних договорів та законопроектів про їх ратифікацію;
- прийняття підзаконних актів (постанов, розпоряджень), що деталізують процедури реалізації міжнародних стандартів;
- координація діяльності міністерств та відомств у цій сфері.

Наприклад, Міністерство юстиції України здійснює моніторинг законодавства на відповідність міжнародним зобов'язанням, а також представляє Україну в ЄСПЛ. Міністерство соціальної політики координує імплементацію конвенцій у сфері соціальних прав.

3. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен):

Цей конституційний орган є національним превентивним механізмом відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань.

Омбудсмен:

- здійснює моніторинг дотримання прав людини в місцях несвободи;
- аналізує законодавство на відповідність міжнародним стандартам;
- готує щорічні та спеціальні доповіді про стан дотримання прав людини в Україні.

2.3. Юрисдикція Європейського суду з прав людини та її вплив на українську правову систему

Визнання юрисдикції ЄСПЛ мало найбільший практичний вплив на правову систему України серед усіх міжнародних механізмів.

Правова основа: Стаття 55 Конституції України та Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (№ 3477-IV).

Вплив ЄСПЛ проявляється в наступному:

1. Пряме виконання рішень: Україна зобов'язана виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, сторонами яких вона є (ст. 46 ЄКПЛ). Це передбачає як виплату справедливої компенсації позивачеві, так і вжиття індивідуальних та загальних заходів для усунення порушень. Наприклад,

після рішення у справі «Волос проти України» (скарга № 5163/07) щодо нелюдського утримання під вартою, в Україні було розпочато реформу системи слідчих ізоляторів.

2. Прецедентне право ЄСПЛ як джерело права: Згідно з ст. 17 Закону України «Про виконання рішень...», суди застосовують при розгляді справ практику ЄСПЛ як джерело права. Це означає, що навіть рішення, винесені проти інших держав, є обов'язковими для врахування українськими судами при тлумаченні норм національного права.

3. Позитивні зобов'язання держави: Практика ЄСПЛ змушує Україну вживати активних дій для захисту прав. Наприклад, у справі «Євтодієва проти України» (№ 58925/00) Суд підкреслив зобов'язання держави проводити ефективне розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством.

4. Підвищення якості національного правосуддя: Необхідність уникати нових порушень призвела до глибинних змін у процесуальному законодавстві, зокрема щодо тривалості судових процесів, незалежності суддів та доступу до адвоката.

Як зазначає Олександр Володимирович Сергєєв, «практика ЄСПЛ стала каталізатором судової реформи в Україні, безпосередньо впливаючи на зміст законів та процедуру їх застосування» [15, с. 93].

Основні проблеми у взаємодії з ЄСПЛ:

- велика кількість справ проти України, що свідчить про системні проблеми (умови утримання під вартою, невиконання судових рішень, право на справедливий суд);
- тривалість виконання рішень, особливо тих, що вимагають законодавчих змін;
- складність забезпечення виконання рішень ЄСПЛ в умовах воєнного стану.

Таким чином, конституційно-правові засади, узгоджена діяльність органів влади та безпосередній вплив юрисдикції ЄСПЛ сформували в Україні комплексний, хоча й недосконалий, механізм інкорпорації та адаптації міжнародних стандартів прав людини.

3. ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз судової практики щодо застосування міжнародних стандартів прав людини

Судова влада України відіграє головну роль у безпосередньому застосуванні міжнародних стандартів прав людини. Аналіз практики Верховного Суду та інших судів свідчить про поступове, але не безпроблемне, інтегрування цих стандартів у національну правозастосовну діяльність.

Позитивні тенденції:

Пряме застосування норм міжнародних договорів. Відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», суди все частіше посилаються на ратифіковані міжнародні договори.

Як зазначає Олександр Володимирович Скільський, «сучасна судова практика в Україні демонструє перехід від ігнорування міжнародних норм до їх активного використання при обґрунтуванні судових рішень» [16, с. 34].

Приклад: У справі № 757/11757/16-ц Верховний Суд захистив право приватним акціонерних товариств, посилаючись на статтю 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ (захист власності), визнавши, що національне законодавство має тлумачитися у світлі цієї норми [17]. Застосування практики ЄСПЛ як джерела тлумачення. Згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди зобов'язані застосовувати практику ЄСПЛ. Це стало рутинною практикою для Вищого антикорупційного суду, Верховного Суду та інших судів.

Приклад: У справі № 991/6327/18 Верховний Суд, посилаючись на практику ЄСПЛ (справа «Салдуз проти Туреччини»), зазначив, що право на адвоката з моменту затримання є фундаментальним елементом права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) [18].

Вплив на кримінальне судочинство. Практика ЄСПЛ значно вплинула на трактування права на безстрокове оскарження у кримінальному процесі. Справи, пов'язані з умовами утримання під вартою (порушення ст. 3 ЄКПЛ), стали одними з найпоширеніших серед скарг проти України, що змусило суди більш ретельно підходити до питання обрання запобіжного заходу.

Проблеми у судовій практиці:

Нерівномірність застосування: Вищі суди (Верховний Суд, апеляційні суди) активно використовують практику ЄСПЛ, тоді як суди першої інстанції часто ігнорують її через недостатню кваліфікацію або консерватизм.

Формальне застосування: Іноді суди обмежуються лише формальною згадкою норми міжнародного договору або практики ЄСПЛ без глибинного аналізу її змісту та застосування до конкретних обставин справи.

Складність застосування в умовах воєнного стану: Виникають колізії між вимогами безпеки та стандартами прав людини. Наприклад, обмеження права на мирні зібрання чи свободу пересу-

вання потребують суворого дотримання принципу пропорційності, викладеного у практиці ЄСПЛ (справа «Лаврі against Росія»).

3.2. Проблеми та прогалини в національному законодавстві щодо відповідності міжнародним стандартам

Незважаючи на значний прогрес, в українському законодавстві залишаються численні проблемні зони.

Неповна імплементація «м'якого права»: Багато принципів, закріплених у документах «soft law» (наприклад, Декларація ООН про права селян), не знайшли повного відображення в національному законодавстві.

Системні проблеми, що викликають масові порушення:

Умови утримання під вартою: Порушення ст. 3 ЄКПЛ (заборона катувань) залишаються системною проблемою, про що свідчить велика кількість справ проти України в ЄСПЛ (наприклад, справа «Баріло проти України», де зафіксовано перенаселеність, антисанітарію та відсутність медичної допомоги).

Неефективне розслідування: Порушення ст. 2 (право на життя) та ст. 3 ЄКПЛ через відсутність ефективного офіційного розслідування фактів насильства, зокрема в зоні проведення АТО/ООС та під час воєнного стану.

Проблеми в умовах воєнного стану:

Застосування міжнародного гуманітарного права (МГП): Існують складнощі у поєднанні норм МГП (Женевські конвенції) з нормами міжнародного права прав людини щодо захисту цивільних осіб, військовополонених, осіб, які зникли безвісти.

Компенсація збитків: Відсутність чіткого механізму компенсації збитків цивільному населенню внаслідок бойових дій, що відповідав би стандартам Статті 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ та Статті 13 ЄКПЛ (ефективний засіб правового захисту). Прийняття Закону України «Про компенсацію збитків та пошкоджень, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ» (№ 2320-IX) є кроком уперед, але його ефективність ще потребує оцінки.

Прогалини щодо окремих груп населення:

Права ЛГБТ-спільноти: Україна досі не імплементувала повністю стандарти Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)5 щодо боротьби з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Зокрема, відсутній інститут цивільного партнерства.

Захист прав ВПО: Хоча було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 1706-VII), на практиці реалізація прав ВПО на житло, працю та соціальні послуги залишається значною проблемою.

3.3. Шляхи вдосконалення механізмів імплементації та забезпечення ефективної реалізації

Для подолання виявлених проблем необхідний комплексний підхід.

Законодавчі та інституційні заходи:

Системний моніторинг імплементації: Створення єдиної міжвідомчої електронної бази даних, що відстежує стан виконання кожного міжнародного договору та відповідних рішень ЄСПЛ.

Посилення ролі Омбудсмана: Надання Уповноваженому з прав людини права оскаржувати в Конституційному Суді України нормативно-правові акти, що суперечать міжнародним стандартам.

Прийняття Програмного закону «Про права людини»: Цей закон міг би кодифікувати та конкретизувати принципи та стандарти прав людини в українському законодавстві, усунувши розбіжності між різними кодексами та законами.

Підвищення кваліфікації правозахисників:

Інтеграція міжнародного права прав людини до навчальних програм: Обов'язкове вивчення практики ЄСПЛ та інших міжнародних органів у Національній школі суддів України, академіях прокурорів, МВС та адвокатури.

Розробка практичних посібників та методичних рекомендацій для суддів з конкретними прикладами застосування міжнародних стандартів у різних категоріях справ.

Запровадження ефективних механізмів виконання рішень:

Створення спеціалізованого органу (наприклад, Урядового уповноваженого з питань виконання рішень ЄСПЛ) для координації та моніторингу виконання як індивідуальних, так і загальних заходів, зазначених у рішеннях ЄСПЛ.

Запровадження автоматичного механізму перегляду судових рішень після винесення рішення ЄСПЛ, що встановило порушення в аналогічній справі.

Адаптація до умов воєнного стану:

Розробка чітких законодавчих процедур щодо дотримання гарантій прав людини при введенні воєнного стану, що відповідають ст. 15 ЄКПЛ (відступлення у надзвичайних ситуаціях). Обмеження прав мають бути чітко передбачені законом, пропорційними та недискримінаційними.

Створення ефективних механізмів документування воєнних злочинів з урахуванням стандартів Міжнародного кримінального суду та ЄСПЛ для подальшого забезпечення притягнення до відповідальності.

Таким чином, подолання проблем у реалізації міжнародних стандартів прав людини вимагає консолідованих зусиль усіх гілок влади, посилення ролі цивільного суспільства та неухильного дотримання курсу на євроінтеграцію, що є не політичним вибором, а стратегічним шляхом до створення дієвої системи захисту прав людини в Україні.

Висновки. Проведене дослідження щодо реалізації міжнародних стандартів прав людини на національному рівні дозволяє сформулювати ряд висновків, які підтверджують актуальність та практичну значимість обраної теми. Міжнародні стандарти прав людини є комплексною та ієрархічною системою, що включає універсальні та регіональні, юридично обов'язкові та рекомендаційні норми, спрямовані на встановлення мінімального рівня гарантій основних прав і свобод. Сутність цих стандартів полягає у визначенні критеріїв легітимності держави та інтернаціоналізації захисту прав людини, що виводить його за рамки виключно внутрішньої компетенції. Ефективність міжнародних стандартів безпосередньо залежить від функціонування розгалуженої системи міжнародного контролю, що поєднує договірні органи ООН та регіональні механізми, серед яких для України найбільш впливовим є Європейський суд з прав людини. Саме через ці механізми декларативні норми перетворюються на реальні інструменти впливу на національні правові системи.

Конституція України створила міцну правову основу для імплементації міжнародних стандартів, закріпивши принцип верховенства міжнародного права (ст. 8), механізм прямої дії ратифікованих міжнародних договорів (ст. 9) та право на звернення до міжнародних органів захисту (ст. 55). Такі норми є фундаментом для подальшої адаптації національного законодавства до європейських та загально-міжнародних вимог.

Механізм імплементації в Україні є багатоетапним і потребує узгодженої дії всіх гілок влади. Верховна Рада України відповідає за ратифікацію договорів та прийняття імплементаційного законодавства, Кабінет Міністрів – за розробку підзаконних актів та оперативну координацію, а судова влада – за безпосереднє застосування цих стандартів при розгляді конкретних справ. Головну роль як національний превентивний механізм відіграє Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини мала найбільший трансформаційний вплив на правову систему України. Практика ЄСПЛ не лише змусила державу виплачувати компенсації та усувати системні порушення, але й стала джерелом права для українських судів, значно підвищивши якість правосуддя та послуживши каталізатором судової реформи.

Аналіз судової практики свідчить про поступове, але нерівномірне інтегрування міжнародних стандартів. Вищі суди все частіше посилаються на норми міжнародних договорів та практику ЄСПЛ, тоді як суди першої інстанції часто демонструють формалізм або недостатню обізнаність. Умови воєнного стану створюють додаткові виклики для дотримання стандартів, зокрема щодо пропорційності обмежень прав.

В українському законодавстві та правозастосуванні залишаються серйозні проблеми, що перешкоджають повноцінній реалізації міжнародних стандартів. До них належать: системні порушення щодо умов утримання під вартою (ст. 3 ЄКПЛ), неефективність розслідувань (ст. 2, 3 ЄКПЛ), невиконання судових рішень, а також прогалини у захисті прав вразливих груп (ЛГБТ, ВПО). Умови воєнного стану загострили проблеми компенсації збитків цивільному населенню та дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Для подальшого вдосконалення механізмів реалізації необхідний комплексний підхід, що включає:

- законодавчі та інституційні заходи (системний моніторинг, посилення ролі Омбудсмена, прийняття Програмного закону «Про права людини»);
- підвищення кваліфікації правозахисників через інтеграцію міжнародного права у навчальні програми;
- запровадження ефективних механізмів виконання рішень ЄСПЛ, включаючи створення спеціалізованого координаційного органу;
- розробку чітких процедур дотримання прав людини в умовах воєнного стану, що відповідають ст. 15 ЄКПЛ.

Отже, процес реалізації міжнародних стандартів прав людини в Україні є динамічним і незавершеним. Незважаючи на значний прогрес, зумовлений євроінтеграційним курсом країни, для досягнення повної відповідності національної правової системи міжнародним вимогам необхідні подальші цілеспрямовані зусилля держави та громадянського суспільства. Подолання існуючих викликів є не лише виконанням міжнародних зобов'язань, але й запорукою побудови правової, демократичної та соціальної держави, що відповідає прагненням українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська декларація і Програма дій: прийнята на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> (дата звернення: 17.10.2025).
2. Комарова В.В. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 480 с.
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рим, 4 листопада 1950 р. URL: <https://www.echr.coe.int>.
4. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration>.
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю: резолюція 61/106 ГА ООН від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_g71.
6. Європейська соціальна хартія (переглянута), Страсбург, 3 травня 1996р. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>.
7. Шелест М.П. Міжнародне право прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2020. 320 с.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
10. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
11. Постанова Верховного Суду від 10.11.2021 у справі № 308/11160/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101252777>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-10/2021 від 15.07.2021. URL: <https://ccu.gov.ua>.
13. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 11. Ст. 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 11.05.2022 № 4-р/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 42. Ст. 2541. URL: <https://ccu.gov.ua>.
15. Сергеев О.В. Влияние Европейского суда по правам человека на национальное правосудие: монография. Харків: Право, 2020. 210 с.
16. Скільський О.В. Судова практика як індикатор ефективності імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 56. С. 32–36. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua>.
17. Рішення Верховного Суду у справі № 757/11757/16-ц від 21.03.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.10.2025).
18. Ухвала Верховного Суду у справі № 991/6327/18 від 11.02.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.10.2025).